มวลมิตรอาเซียนในจิตรกรรมฝาผนัง: กรณีศึกษาภาพกาก ในจิตรกรรมฝาผนังในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี[1]

Friendship among the ASEAN people in the genre paintings: A case study of the mural paintings in district of Potaram, Ratchaburi province

ปาริสุทธิ์ เลิศคชาธาร[2]

บทคัดย่อ

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนหลากชาติหลายภาษาในกลุ่มประเทศอาเซียน มีมานานแล้วตั้งแต่ยังไม่มีการขีดเส้นพรมแดนแบบในแผนที่ปัจจุบัน ผู้คนในดินแดนแถบนี้มีการปะทะสังสรรค์กันด้วยจุดประสงค์ที่หลากหลายและต่อเนื่อง อันก่อให้เกิดการรับ-ส่งวัฒนธรรมในด้านต่างๆ ซึ่งกันและกัน ซึ่งส่วนหนึ่งสามารถศึกษาได้จากหลักฐานด้านศิลปกรรมแขนงต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานจิตรกรรมฝาผนังซึ่งสามารถสื่อสารกับผู้ชมได้ชัดกว่าหลักฐานทางศิลปกรรมประเภทอื่น ภาพกากที่แสดงถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอาเซียนที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังของวัดในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี แสดงให้เห็นว่าช่างเขียนได้ถ่ายทอดลักษณะความสัมพันธ์และบทบาทหน้าที่ในสังคมที่อยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และอยู่ร่วมกับกลุ่มคนไทยอย่างประสานกลมกลืน อันแสดงให้เห็นโลกทัศน์ที่ช่างเขียนรับรู้และเข้าใจถึงบริบทความสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านั้น ตลอดจนสามารถบอกเล่าเรื่องราวภูมิหลัง ประเพณีวัฒนธรรม วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธ์เหล่านี้ได้ชัดเจนระดับหนึ่ง

คำสำคัญ: จิตรกรรมฝาผนัง, ภาพกาก, กลุ่มชาติพันธุ์, อำเภอโพธาราม

---

[1]บทความนี้ปรับปรุงจาก ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช. **"การศึกษาบทบาทของจิตรกรรมฝาผนังประเภทภาพกาก ในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ในฐานะภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม"** . ทุนอุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต ประจำปีการศึกษา 2541.

[2]ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต และนักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Abstract

The relationship among the ethnic groups in Southeast Asia continuously conducts for a long time without the frontier line. They were in contact together with various objects. So that involved in sharing and passing on the knowledge, culture and believes to each other. We can study some parts of them through the art works especially the murals. It could more clarify communicate to the audiences than other work of arts. The murals in the temples in Potaram District, Ratchaburi Province were performed the many ethnic groups in Southeast Asia. The painters proposed the friendly relationship, functions and roles of those people in the social and harmonious lived in the community with Thai people. All led to the understanding about the background, culture, tradition, lifestyle etc. of those ethnic groups include Thai in that space and time.

Keywords: mural paintings, genre paintings, ethnic groups, district of Potaram

ความสำคัญในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังที่พบในประเทศแถบอาเซียนรวมทั้งประเทศไทย มักปรากฏอยู่ตามศาสนสถานต่างๆ ตามความเชื่อที่ต่างกันของแต่ละท้องถิ่น สำหรับในประเทศไทยและประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก ก็จะพบว่าจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างสรรค์ขึ้นตามพุทธสถานต่างๆ เป็นศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากความคิด ความบันดาลใจ ตลอดจนการแสดงออกถึงความพากเพียรทางปัญญาและความศรัทธาของช่างเขียนในการสรรหาสิ่งดีงามในสังคมนั้น เพื่อเป็นประจักษ์พยานให้เห็นถึงความเป็นไปทางด้านสังคมและสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ ในอดีต ตลอดจนฝีมือเชิงช่างในด้านศิลปกรรม

ความมุ่งหมายสำคัญในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพที่เป็นวรรณกรรมทางศาสนาคือ เพื่อรับใช้พุทธศาสนาในแง่ของการนำหลักธรรมมาบรรยาย โดยอาศัยความสวยงามของรูปแบบจิตรกรรมเป็นสิ่งน้อมนำชักจูงให้ผู้ชมเข้าใจหลักธรรมนั้นๆ ได้โดยง่าย ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และได้รับทราบเรื่องราววรรณกรรมทางพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ ชาดก พระอดีตพุทธเจ้า ไตรภูมิ ปริศนาธรรม ธุดงควัตร ฯลฯ นอกจากนี้ก็ยังมีเนื้อหาเรื่องราวอื่นๆ อีกมากมาย

เช่น พงศาวดาร ตำนาน นิทานพื้นบ้าน สุภาษิต ฯลฯ รวมทั้งเรื่องราวในประวัติศาสตร์ พระราชพิธีและประเพณีต่างๆ เป็นต้น

การศึกษางานจิตรกรรมฝาผนังเป็นหลักฐานของความรู้เรื่องต่างๆ ทางประวัติศาสตร์ ไม่เพียงแต่ความรู้จากเนื้อหาหลักของเรื่องราวที่นำมาเขียนเท่านั้น แต่คุณค่าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ช่างเขียนได้บันทึกและถ่ายทอดความเป็นจริงของสภาพสังคมในช่วงเวลาที่เขียนภาพ โดยหมายรวมถึงวัฒนธรรมประเพณี คติความเชื่อ การเมือง การปกครอง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ตลอดจนภูมิปัญญาและความคิดความอ่านของผู้คนในสมัยนั้น ทุกเนื้อหาต่างให้คุณค่าต่อผู้ชมทั้งในด้านความรู้และด้านสุนทรียศาสตร์อย่างครบครัน

ภาพกากคืออะไร?

บทความนี้ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ปรากฏเป็นภาพกากอยู่ในงานจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ภาพกากหรือตัวกาก หมายถึง รูปบุคคลที่ไม่ใช่ตัวเอกของเรื่อง หรืออาจไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาเรื่องราวในจิตรกรรมตอนหนึ่งตอนใดเลย มักปรากฏเป็นรูปคนสามัญ ชาวบ้านทั่วไป ทั้งเดี่ยวและกลุ่ม กำลังแสดงท่าทาง อากัปกิริยา หรือทำกิจกรรมบางอย่าง รวมไปถึงภาพบุคคลที่เขียนให้มีรูปร่าง ทรวดทรง ท่าทาง ตลอดจนใบหน้า เป็นอย่างคนขี้เหร่อัปลักษณ์ หรือน่าสะพรึงกลัว ซึ่งใช้เป็นภาพแทนบุคคลที่เป็นพวกหยาบช้า ดุดัน กักขฬะ หรือภาพบุคคลที่แสดงอาการน่าขันอย่างใดอย่างหนึ่ง มีท่วงท่าไม่สู้เรียบร้อยนัก และรวมไปถึงภาพจำพวกอมนุษย์ต่างๆ หรือภาพสัตว์ด้วย (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2539: 275)

ตัวภาพที่เป็นตัวเอกของจิตรกรรมไทยในแต่ละเรื่อง เช่น บุคคลในวงกษัตริย์ ช่างเขียนมักสร้างสรรค์ขึ้นจากจินตนาการ ความคิด มโนภาพ จึงมีท่วงท่าอากัปกิริยาอันงดงาม และมีเครื่องทรงในแบบอุดมคติตามประเพณีที่สืบต่อกันมา ทำให้บุคคลเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ในทางตรงกันข้ามภาพบุคคลประเภทภาพกาก จะเขียนในลักษณะเหมือนจริง ถ่ายทอดวิถีชีวิตของชาวบ้านในช่วงเวลานั้นๆ ของท้องถิ่นอย่างตรงไปตรงมา โดยเขียนแทรกอยู่ในภาพแบบอุดมคติ แต่ก็กลมกลืนกันอย่างลงตัว ช่างเขียนได้เขียนภาพบุคคลประเภทภาพกากให้มีอากัปกิริยาท่าทางต่างๆ อย่างเป็นธรรมชาติ มีชีวิตชีวาและเคลื่อนไหวอย่างอิสระ หรืออาจโลดโผนพิสดารไปเลย ดังนั้น ภาพกากจึงเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญในการบันทึกและถ่ายทอดเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ วิถีชาวบ้าน การแต่งกาย ความเชื่อ ศาสนา การละเล่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ลักษณะอาคารบ้านเรือน ภูมิประเทศ ฯลฯ ได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากกว่าภาพแบบประเพณีนิยม

บรรดาภาพบุคคลต่างชนชาติที่แทรกอยู่ในงานจิตรกรรมฝาผนัง มักเป็นประเภทภาพกาก ซึ่งเขียนขึ้นตามความเป็นจริงที่ช่างเขียนได้พบเห็น โดยอาจใส่ความคิดและจินตนาการของตนลงไปบ้าง เพื่อบอกเล่าสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในช่วงเวลาที่เขียนภาพ ส่วนใหญ่จิตรกรรมฝาผนังแบบฝีมือช่างหลวงในพระนครนั้น ชาวต่างชาติที่เป็นภาพกากมักเป็นชาวตะวันตก อาหรับหรือเปอร์เซีย และชาวจีน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีบทบาทต่อสังคมไทยอย่างสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่หากเป็นจิตรกรรมฝาผนังที่ช่างพื้นบ้านเขียนอยู่ตามวัดในท้องถิ่นนอกพระนคร ก็จะแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นๆ นั้น อย่างเด่นชัด และแสดงออกโดยอิสระ บอกเล่าเนื้อหาสาระพฤติกรรมของมนุษย์ปุถุชน ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับบทบาทในสังคมทั้งทางโลกและทางธรรม บางครั้งอาจได้รับอิทธิพลจากรูปแบบประเพณีนิยมของช่างหลวงบ้าง แต่ก็ไม่เคร่งครัดในระเบียบแบบแผนเท่ากับสกุลช่างหลวง

อำเภอโพธารามในประวัติศาสตร์ไทย

อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เดิมเป็นเพียงตำบลโพธาราม ซึ่งในประวัติกล่าวว่า เดิมเรียกว่า “บ้านโพธิ์ตาดำ” เพราะที่อยู่ของหมู่บ้านนี้ หรือตำบลนี้มีต้นโพธิ์เป็นจำนวนมาก และเป็นต้นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์ เมืองราชบุรีมีความสำคัญในทางพุทธศาสนา เมื่อพุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาในสมัยทวารวดี เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ต้นโพธิ์เป็นสัญลักษณ์การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อกันว่ามีผู้นำพันธุ์ต้นโพธิ์จากพุทธคยามาปลูกด้วย ต้นโพธิ์เก่าศักดิ์สิทธิ์ในตำบลนี้ได้แตกหน่อสืบพันธุ์มาชั่วหลายร้อยปี ตำบลนี้มีวัดวาอารามคู่กันกับต้นโพธิ์เป็นจำนวนมาก พุทธศาสนิกชนจึงเรียกว่า บ้านโพธาราม วัดโพธาราม ต่อมาเมื่อทางราชการได้ตั้งอำเภอขึ้น จึงเอานามของบ้านและตำบลมาตั้งเป็นชื่ออำเภอ (สมชาย พุ่มสะอาด, 2526: 202)

ประวัติศาสตร์ไทยกล่าวถึงโพธารามในหลายเหตุการณ์ เช่น พ.ศ. 2317 ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เกิดศึกบางแก้ว เป็นสงครามสำคัญระหว่างไทยกับพม่า สู้รบกันที่บ้านบางแก้ว ปัจจุบันคือตำบลบางแก้ว อำเภอโพธาราม หรือพ.ศ. 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมือง ที่เรียกว่า การเสด็จประพาสต้นครั้งแรก เป็นการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปยังเมืองราชบุรี โดยมีพระราชประสงค์มิให้ผู้ใดทราบล่วงหน้า ครั้งนั้น พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังโพธารามด้วย ดังปรากฏในจดหมายเหตุเล่าเรื่องตามเสด็จฯ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

> *"...วันที่ 20 กรกฎาคม...เป็นตกลงว่าจะเสด็จรถไฟไปลงที่โพธาราม เสวยเย็นที่นั่น แล้วจะหาเรือล่องกลับลงมาเมืองราชบุรี...ครั้นไปถึงโพธารามต่างกองต่างแยกกันเที่ยวทำการตามหน้าที่ๆ กะไว้ พวกกองพาหนะก็เที่ยวหาเช่าเรือและหาที่อยู่อาศัยชุมนุมเลี้ยงกันเวลาเย็น พวกกองครัวก็เที่ยวซื้อหาอาหารเครื่องภาชนะใช้สอยต่างๆ ...เวลาสัก 2 ทุ่มออกเรือที่เช่าเขา 3 ลำ ล่องลงมาจากโพธาราม..."* (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2519: 10-11)

แต่เดิม อำเภอโพธารามตั้งอยู่ที่ปากคลองบางโตนด ตำบลบางโตนด ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ขณะนั้น การปกครองยังใช้ระบบที่เรียกว่า "แขวง" อยู่ ครั้นถึง พ.ศ.2436 ทางราชการได้ย้ายที่ว่าการอำเภอ หรือแขวงในครั้งนั้น จากบางคลองบางโตนด มาตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองปากทางทิศตะวันออก ต่อมาเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2495ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอจากริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง มาตั้งอยู่ในสถานที่ปัจจุบัน (สมชาย พุ่มสะอาด และคณะ, 2546)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปซ้อมรบเสือป่าตามค่ายต่างๆ บริเวณจังหวัดนครปฐมและจังหวัดใกล้เคียง รวมทั้งจังหวัดราชบุรีอยู่เป็นประจำตลอดรัชกาล จังหวัดราชบุรีมีค่ายซ้อมรบเสือป่าอยู่หลายแห่ง เช่น ค่ายบ้านโป่ง ค่ายเจ็ดเสมียน ค่ายหลวงบ้านไร่ ตำบลคลองตาคต อำเภอโพธาราม ปัจจุบัน ค่ายหลวงบ้านไร่ได้กลายเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ มีพระบรมราชานุสาวรีย์รัชกาลที่ 6 ประทับบนพระเก้าอี้ ทอดพระเนตรการซ้อมรบของเหล่าเสือป่า

การกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอโพธาราม

อำเภอโพธารามเป็นพื้นที่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน จึงดึงดูดกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์และอาชีพการงาน ให้เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในระยะเวลาที่ต่างกันและด้วยปัจจัยที่ต่างกัน อาทิ ถูกกวาดต้อนเพราะภัยสงคราม หนีความขัดแย้งทางการเมือง ขาดแคลนที่ทำกิน หรือประสบปัญหาการทำมาหากิน ดังนั้น บริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำแม่กลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตั้งแต่ตลาดบ้านโป่งจนถึงตลาดโพธาราม จึงมีผู้คนหลายกลุ่มหลากภาษาอาศัยอยู่ ทั้งไทย ลาว มอญ จีน อื่นๆ ชาวมอญจะอยู่กันหนาแน่นบริเวณช่วงนี้และหนาแน่นมากกว่าบริเวณอื่นในลุ่มน้ำแม่กลอง ชาวลาวและไทยมีอยู่บ้าง แต่ไม่หนาแน่น ส่วนชาวจีนมีประปรายแทรกอยู่ในชุมชนไทย ลาว และมอญ แต่จะอยู่หนาแน่นในย่านตลาด เช่น ตลาดบ้านโป่ง ตลาดโพธาราม จึงไม่น่าแปลกที่ช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังจะได้ถ่ายทอดเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้พบเห็นเหล่านี้ลงในผลงาน

จิตรกรรมฝาผนังในขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ได้เลือกศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในวัดสำคัญของชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ 5 แห่งในอำเภอโพธาราม ได้แก่ วัดคงคาราม วัดไทรอารีรักษ์ วัดดอนกระเบื้อง วัดบ้านฆ้อง และวัดบ้านเลือก งานจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละวัดมีลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังนี้

1. จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดคงคาราม

วัดคงคารามเป็นวัดในชุมชนมอญ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออก ในตำบลคลองตาคต

จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดคงคาราม เป็นฝีมือช่างหลวงในราวปลายรัชกาลที่ 3 หรือต้นรัชกาลที่ 4 ผสมผสานกับความเชื่อของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเชื่อของชาวมอญ ที่เขียนอยู่เต็มผนังทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วยภาพพระอดีตพุทธที่ผนังด้านข้างส่วนบนสุดทั้ง 2 ข้าง ยาวไปจนตลอดแนว ที่กรุงเทพฯ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 และต้นรัชกาลที่ 4 นั้น การเขียนภาพพระอดีตพุทธได้หมดความนิยมลงไปแล้ว แต่อาจเป็นเพราะชาวมอญ-พม่ามีคติความเชื่อเรื่องพระอดีตพุทธสืบต่อกันมายาวนาน ตั้งแต่สมัยเมืองพุกาม ในประเทศพม่า การที่เลือกเขียนเรื่องพระอดีตพุทธที่วัดนี้ สะท้อนถึงความผูกพันเรื่องพระอดีตพุทธที่ยังมีความสำคัญอยู่ในกลุ่มชาวมอญ (สันติ เล็กสุขุม, 2539: 169)

บนผนังเหนือช่องประตูและช่องหน้าต่าง ถัดลงมาจากภาพพระอดีตพุทธ เขียนภาพพุทธประวัติโดยไม่มีการแบ่งห้องภาพ แต่ใช้วิธีเขียนภาพต่อเนื่องกันไปตลอด แยกเหตุการณ์แต่ละตอนออกจากกันโดยใช้เส้นสินเทา เส้นแผลง เส้นฮ่อ แนวภูเขา โขดหิน แนวป่าไม้หรือพุ่มไม้ แนวกำแพงเมือง เป็นต้น ส่วนผนังระหว่างช่องประตูและช่องหน้าต่างนั้น เขียนภาพทศชาติและจุลปทุมชาดก เรื่องละ 1-2 ห้องภาพ ผนังเบื้องหลังพระประธานแสดงภาพจักรวาลในไตรภูมิเต็มทั้งผนัง มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีรายละเอียดเป็นองค์ประกอบของจักรวาล ตามที่กล่าวไว้ในไตรภูมิอย่างค่อนข้างละเอียด ที่ผนังเบื้องหน้าพระประธานบริเวณเหนือประตูทางเข้า แสดงภาพตอนมารวิชัยอย่างสง่างามและเต็มไปด้วยรายละเอียด การจัดวางตำแหน่งเรื่องราวทั้งหมดในลักษณะที่กล่าวมา เป็นแบบที่นิยมมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายต่อเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดคงคาราม นับว่าเป็นผลงานสร้างสรรค์ที่งดงาม ทั้งในด้านการจัดองค์ประกอบ การลำดับเรื่องราว การใช้สี ตลอดจนรายละเอียดอื่นๆ จนกลายเป็นต้นแบบให้ช่างเขียนรุ่นหลัง ได้นำบางส่วนไปเป็นตัวอย่างเพื่อเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่วัดอื่นๆ ในเขตอำเภอโพธาราม

2. วัดไทรอารีรักษ์

วัดไทรอารีรักษ์เป็นวัดโบราณ ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ในเขตตำบลคลองตาคต เป็นวัดศูนย์กลางของชาวมอญอีกวัดหนึ่ง จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดไทรอารีรักษ์ เขียนอยู่บน

ผนังทั้ง 4 ด้านเหนือช่องประตูและช่องหน้าต่าง ส่วนบนของผนังด้านข้างทั้ง 2 ข้าง เขียนภาพพระอดีตพุทธ ถัดลงมาบนพื้นที่เหนือช่องประตูและช่องหน้าต่างเป็นภาพพุทธประวัติ ส่วนผนังด้านหลังพระประธานเฉพาะครึ่งบนเข้าใจว่าเป็นภาพพระอุปคุต ซึ่งเป็นที่นับถืออย่างมากในหมู่ชาวมอญ จึงมีผู้เชื่อว่าปริเฉทที่ว่าด้วยเรื่องพระอุปคุต ใน **พระปฐมสมโพธิกถา** เป็นส่วนที่เพิ่มเติมขึ้นภายหลังในประเทศพม่า เพราะไม่ปรากฏในหนังสือพุทธประวัติของประเทศใดมาก่อน เรื่องพระอุปคุตที่มีอยู่ใน**พระปฐมสมโพธิกถา**ของไทย จึงน่าจะแพร่หลายมาจากประเทศพม่า (สันติ เล็กสุขุม, 2536: 179-196)

ผนังด้านสกัดหน้า เขียนภาพเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้ากำลังจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน มีตัวหนังสือไทยระบุปีที่เขียนภาพอยู่ใต้ภาพว่าเขียนขึ้นเมื่อ ร.ศ.126 หรือ พ.ศ.2450 ซึ่งตรงกับปลายสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ รายละเอียดของภาพจิตรกรรมอีกหลายส่วนก็สามารถนำมาใช้กำหนดอายุสมัยของระยะเวลาที่เขียนภาพได้ เพราะสอดคล้องกับตัวหนังสือที่ระบุปีที่เขียนภาพนั้นด้วย

การจัดองค์ประกอบภาพพุทธประวัติในอุโบสถวัดไทรอารีรักษ์ บางส่วนมีลักษณะคล้ายกับภาพพุทธประวัติในพระอุโบสถวัดคงคาราม ซึ่งช่างเขียนคงนำมาเป็นแม่แบบ และแม้ว่าฝีมือการเขียนภาพจะไม่งดงามอลังการเท่ากับแบบฝีมือช่างหลวงที่วัดคงคาราม แต่จิตรกรรมฝาผนังของวัดไทรอารีรักษ์ก็โดดเด่นและน่าสนใจ ตรงการใช้สีสดจัดตัดกันดูมีชีวิตชีวา เส้นที่หนักแน่นคมชัด รายละเอียดต่างๆ ที่บอกเล่าอย่างชัดเจน ถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่น ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ และฉากชีวิตร่วมสมัยในช่วงเวลาที่เขียนภาพ นอกจากนี้ วิธีการจัดภาพเพื่อให้เกิดระยะใกล้-ไกล การวางภาพบุคคลซ้อนทับกันและจัดวางท่าทางให้เขียนได้เป็นธรรมชาติมากกว่าที่วัดคงคาราม ทำให้จิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ดูมีความผ่อนคลายมากขึ้น ไม่เคร่งครัดในระเบียบประเพณีนิยมมากนัก (ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช, 2541: 141)

การจัดวางเนื้อหาเรื่องราวของจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ ไม่เคยปรากฏมาก่อนในที่อื่นใด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้ความสำคัญกับภาพตอนปรินิพพาน โดยเขียนไว้เต็มผนังด้านสกัดช่วงบน ส่วนผนังช่วงหน้าเบื้องขวาพระประธาน แสดงภาพอันตระการตายิ่งใหญ่ ตอนถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่มีรายละเอียดตั้งแต่การใช้ราชรถแห่พระบรมศพ กษัตริย์เมืองกุสินารา เตรียมการถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ รวมทั้งภาพมหรสพหน้าไฟ ซึ่งทั้งหมดนี้กินพื้นที่เกินครึ่งหนึ่งของผนังด้านข้าง อันสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญในพิธีศพของชาวมอญได้เป็นอย่างดี

3. วัดดอนกระเบื้อง

วัดดอนกระเบื้องตั้งอยู่ที่ตำบลดอนกระเบื้อง เป็นวัดของชาวมอญมาตั้งแต่แรกสร้าง คือราวสมัยรัชกาลที่ 2 การกำหนดอายุจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดดอนกระเบื้อง ไม่มีบ่งบอกด้วยลายลักษณ์อักษร แต่เข้าใจว่าคงเขียนขึ้นในราวรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากมีหลักฐานในจิตรกรรมแสดงภาพธงช้างเผือกหันหน้าเข้าหาเสาบนพื้นแดง เช่นเดียวกับที่พบในจิตรกรรมฝาผนังวัดไทรอารีรักษ์ และยังปรากฏภาพรถลากแบบที่ชาวจีนนิยมใช้ซึ่งเริ่มนำเข้ามาในสมัยนี้เช่นกัน รวมทั้งรายละเอียดอื่นๆ ด้วย

ผนังทั้ง 4 ด้าน ส่วนบนสุดเขียนภาพแถวของพระอดีตพุทธ ซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากวัดคงคาราม ถัดลงเป็นแถวของเทพนม และแถวล่างสุดเหนือกรอบหน้าต่างและประตูเป็นเรื่องพุทธประวัติ ผนังเบื้องหลังพระประธานส่วนล่างถัดลงมาจากภาพพุทธประวัติ แสดงภาพเวสสันดรชาดก ต่อเนื่องมาถึงผนังด้านในสุดเบื้องซ้ายพระประธาน เดิมบนผนังระหว่างช่องหน้าต่างและช่องประตูคงเคยมีภาพเขียนทศชาติชาดกแบบเดียวกับที่วัดคงคาราม แต่อาจลบเลือนไปมาก ต่อมาถึงถูกทาสีทับทั้งหมด

หากนำไปเปรียบเทียบกับวัดคงคารามและวัดไทรอารีรักษ์แล้ว พบว่าจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดดอนกระเบื้องมีการใช้เส้นในส่วนต่างๆ และการแสดงอากัปกิริยา ลีลาท่าทางการแสดงออกของบุคคลที่ดูมีความแข็งกระด้างกว่า แต่ก็ได้สอดแทรกภาพกากไว้เป็นจำนวนมาก ทำให้ทราบถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานั้นได้ชัดเจนพอสมควร การเขียนภาพต้นไม้มักมีใบที่ดกหนาทึบ การแบ่งภาพของบุคคลที่มีชาติภพแตกต่างกัน มักใช้เส้นฮ่อที่หยักโค้งคล้ายริบบิ้น หรือโค้งไปตามสรีระของบุคคลนั้นๆ การเขียนภาพทัศนวิสัยมีความชัดเจนมาก

4. วัดบ้านฆ้อง

วัดบ้านฆ้องตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านฆ้อง เป็นวัดในชุมชนลาว มีการเขียนจิตรกรรมไว้บนแผงคอสองในศาลาการเปรียญ ศาลาการเปรียญวัดบ้านฆ้องเป็นอาคารโถงทรงไทยภาคกลาง ภายในมีแผงคอสอง 3 ชั้น มีเสาและขื่อรองรับน้ำหนักเครื่องบนเป็นช่วงๆ การประดับตกแต่งแผงคอสองทั้ง 3 ชั้นมีหลายประเภทคือ จิตรกรรมสีฝุ่น ลายรดน้ำ และลายไม้แกะสลักปิดทอง โดยแบ่งลักษณะภาพที่คอสองแต่ละชั้นดังต่อไปนี้

คอสองชั้นบน (ชั้นใน): เขียนภาพลายรดน้ำรูปเทพนม

คอสองชั้นกลาง: เป็นลายรดน้ำเรื่องเวสสันดรชาดก และเรื่องพุทธประวัติ

คอสองชั้นล่าง (ชั้นนอก): เขียนจิตรกรรมสีฝุ่นภาพชาดก 9 เรื่อง (ตั้งแต่เตมียชาดกไปจนถึงวิฐูรบัณฑิตชาดก)

ภาพชาดกบนแผงคอสองชั้นล่างซึ่งเป็นจิตรกรรมสีฝุ่น เป็นฝีมือช่างพื้นบ้าน การใช้สี การจัดภาพให้ความรู้สึกค่อนข้างแข็งกระด้างและเรียบง่าย ความละเอียดอ่อนประณีตและความหลากหลายของการใช้สีอาจเทียบไม่ได้กับจิตรกรรมฝาผนังที่วัดคงคารามและวัดไทรอารีรักษ์ หรือวัดดอนกระเบื้อง แต่มุมมองที่น่าสนใจคือ รูปแบบศิลปะจีนผสมผสานกับรูปแบบประเพณีนิยมที่คลี่คลายไปมากแล้ว การแสดงท่าทางของบุคคลไม่ใช้ลักษณะการประดิษฐ์มากนัก มักปล่อยให้เป็นท่าทางที่เป็นธรรมชาติ ทั้งการเคลื่อนไหว อากัปกิริยาต่างๆ และการแสดงอารมณ์ทางสีหน้า การแสดงเนื้อหาเรื่องราวของชาดกบางเรื่องค่อนข้างละเอียด ส่วนคุณค่าในด้านบันทึกประวัติศาสตร์และสังคมในยุคสมัยที่เขียนภาพ นับเป็นจุดเด่นของจิตรกรรมแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการแต่งกายของบุคคลในราชสำนักและชาวบ้านสมัยรัชกาลที่ 6 ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งคนไทย ลาว และจีนที่อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน

ลักษณะการเรียงลำดับเนื้อหาของจิตรกรรมสีฝุ่นและลายรดน้ำแห่งนี้ ไม่ซับซ้อนมากนัก โดยเรียงไปตามระนาบแนวนอนจากซ้ายไปขวา หรือจากขวามาซ้าย หรือข้ามไปข้ามมาตามลักษณะแผ่นไม้ของแผงคอสองที่มีลักษณะแคบยาวเป็นตัวกำหนด สีฝุ่นที่ใช้หลักๆ มีน้อยสี ได้แก่ น้ำเงิน ส้มอมน้ำตาล ขาว ทอง ส่วนสีดำใช้สำหรับตัดเส้น สีเขียวใช้เฉพาะกับภาพต้นไม้บางส่วน บางภาพที่อักษรไทยกำกับ เช่น ชื่อชาดกแต่ละเรื่องและชื่อสถานที่

5. วัดบ้านเลือก

วัดบ้านเลือกหรือวัดเลือกม้า ตั้งอยู่ในตำบลบ้านเลือก เป็นวัดในชุมชนลาวเวียง มีการเขียนจิตรกรรมไว้ในศาลาการเปรียญ เดิมศาลาการเปรียญวัดบ้านเลือกเป็นศาลาโถงทรงไทยภาคกลาง สร้างด้วยไม้ มีเสาไม้กลมรองรับเครื่องบนหลังคา 42 ต้น อาสนะสงฆ์ยกพื้นยาวช่วง 4 ห้องกลาง ใต้อาสนะสงฆ์มีความสูงที่สามารถมุดลอดได้ หลังคาทรงจั่วมีชายคาปีกนก 2 ชั้น มุงกระเบื้องว่าว เมื่อเกือบ 30 ปีที่แล้ว ศาลาการเปรียญหลังนี้ได้ถูกดัดแปลงเป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูนทั้งหมด โครงสร้างเดิมที่เหลืออยู่ภายในได้แก่ เพดานในประธาน แผงคอสองชั้นบนและชันล่าง รวมทั้งเสาไม้กลมและคานไม้ บนเพดานในประธานและแผงคอสองชั้นบนกับชั้นล่างมีการเขียนจิตรกรรมสีฝุ่นตกแต่ง จิตรกรรมสีฝุ่นเหล่านี้ ปัจจุบันมีสภาพ ลบเลือนไปมาก ไม่ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่บ่งบอกอายุของจิตรกรรม แต่สามารถสังเกตได้จากลักษณะอักษรตัวเขียน ตลอดจนการแต่งกายของบรรดาข้าราชสำนัก จึงพออนุมานได้คงว่าคงเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

จิตรกรรมบนฝ้าเพดานแบ่งออกเป็น 3 ห้อง โดยห้องกลางเขียนภาพพระจันทร์ทรงราชรถแวดล้อมด้วยดวงดาราใหญ่น้อยจำนวนมาก เพดานอีก 2 ห้องเขียนภาพพระราหูอมจันทร์ และแวดล้อม

ด้วยดวงดาราเช่นกัน ภาพราหูอมจันทร์นั้นทางภาคอีสานหรือทางลาวเรียกว่า กบกินเดือน ซึ่งเป็นภาพที่นิยมเขียนแทรกอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังของสิมในภาคอีสาน

แผงคอสองชั้นบนด้านข้างทั้ง 2 ข้าง เขียนภาพเทพและเทวดาผู้หญิงนั่งในท่าประนมหัตถ์ถือช่อดอกไม้ ภาพลบเลือนไปมาก แผงคอสองชั้นบนด้านสกัด เป็นแผงไม้ขนาดใหญ่ด้านละ 3 แผง เขียนภาพพุทธประวัติ โดยแผงคอสองด้านทิศตะวันออก แสดงภาพตอนปรินิพพานและตอนแบ่งพระบรมสารีริก ธาตุ ส่วนด้านทิศตะวันตกเป็นภาพตอนมารวิชัย ซึ่งภาพทั้งหมดลบเลือนไปมาก จนไม่สามารถศึกษารายละเอียดได้มากนัก

ส่วนแผงคอสองชั้นล่างแบ่งออกเป็นช่องๆ ตามช่วงเสา 18 ช่วง ภาพลบเลือนไปมาก แม้ก็ยังพอแลเห็นได้ว่าเป็นภาพทศชาติ ส่วนใหญ่จะเขียนจบภายในแผงคอสอง 1 ช่องต่อ 1 เรื่อง ยกเว้นเวสสันดรชาดกที่มีการบรรยายอย่างละเอียดถึง 9 ช่อง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของงานเทศน์มหาชาติหรือบุญผะเหวดของชาวอีสานหรือชาวลาว จิตรกรรมเรื่องเวสสันดรชาดกจึงเป็นเสมือนภาพประกอบการเทศน์มหาชาตินั่นเอง การลำดับเรื่องราวไม่ซับซ้อนมากนัก การเรียงลำดับเนื้อเรื่องและการจัดองค์ประกอบของภาพชาดก 9 เรื่อง (ยกเว้นเวสสันดรชาดก) มีลักษณะคล้ายกับจิตรกรรมบนแผงคอสองของศาลาการเปรียญวัดบ้านฆ้องอย่างมาก แม้ว่ารายละเอียดจะแตกต่างกันไปตามยุคสมัยที่เขียนภาพก็ตาม อาจเป็นไปได้ว่าช่างเขียนจิตรกรรมที่วัดบ้านฆ้อง อาจได้รับอิทธิพลมาจากวัดบ้านเลือกซึ่งเขียนขึ้นก่อน และอยู่ในย่านชุมชนลาวเช่นกัน

มวลมิตรอาเซียนที่ปรากฏเป็นภาพกากในจิตรกรรมฝาผนัง

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังของวัดทั้ง 5 แห่ง สอดแทรกเป็นภาพกากในฐานะเป็นสามัญชนในตำแหน่งที่หลากหลาย บางครั้งเขียนแทรกอยู่ในกลุ่มบุคคลสำคัญของเนื้อเรื่อแต่ละตอน หรือแทรกอยู่ในเหตุกาณ์สำคัญๆ บางครั้งเขียนภาพบุคคลเหล่านี้เป็นกลุ่มเล็กบ้างใหญ่บ้าง แยกออกมาจากกลุ่มบุคคลสำคัญของเนื้อเรื่อง แต่มักไม่เกี่ยวข้องหรือเกี่ยวข้องน้อยมากกับเหตุการณ์ในแต่ละเรื่อง การแสดงออกถึงอากัปกิริยาท่าทางของแต่ละคนเป็นไปอย่างธรรมชาติ ไม่ใช่ลักษณะการประดิษฐ์ภาพตามแบบประเพณีนิยมแบบตัวเอก นอกจากกลุ่มคนไทย (ในประเทศไทย) แล้ว ยังประกอบด้วยชนชาติในกลุ่มอาเซียนอีกจำนวนมาก ได้แก่ มอญ ลาว กะเหรี่ยง พม่า ส่วนเขมรนั้น ไม่ปรากฏในงานจิตรกรรมแต่มีการกล่าวถึงในเอกสารประเภทบันทึกความทรงจำอยู่บ้าง นอกจากนี้ยังมีชาวจีน เปอร์เซียหรืออาหรับ และชาวตะวันตก ซึ่งกลุ่มชนดังกล่าวต่างมีประเพณี วัฒนธรรม ภาษา วิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน อย่างไรก็ตามการติดต่อสังสรรค์ระหว่างกลุ่มระหว่างชุมชนทางสังคม เศรษฐกิจ

และวัฒนธรรมกันอยู่ตลอดมา ทำให้เอกลักษณ์ต่างๆ ของแต่ละวัฒนธรรมค่อยๆ เกิดการผสมผสานหล่อหลอม และพัฒนาจนเกิดความคล้ายคลึงกัน จนกลายเป็นคนไทยหรือส่วนหนึ่งของสังคมไทยได้อย่างกลมกลืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวมอญ ลาว และจีน ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาบรรยายถึงสภาพผู้คนและสภาพ แวดล้อมของเมืองราชบุรีไว้ว่า

“...คนในพื้นเมืองเป็นไทย จีนมีเป็นพื้น เขมรและมอญมีหลายพวกหลายเหล่ามาก มอญเจ็ดเมืองก็อยู่ในแขวงราชบุรีทั้งนั้น เขมรนั้นเป็นเชลยแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ลาวก็มีบ้าง แต่ถึงดังนั้นคนยังน้อยกว่าที่แผ่นดินอยู่มาก..”

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ปรากฏเป็นภาพกากในจิตรกรรมฝาผนังของวัดทั้ง 5 แห่ง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ชาวมอญ

ชาวมอญที่ปรากฏเป็นภาพกากในจิตรกรรมฝาผนังมีทั้งชายและหญิงชาวบ้าน แทรกอยู่ร่วมกับกลุ่มหรือสังคมของคนไทยโดยทั่วไป โดยมีบทบาทและตำแหน่งของภาพ ดังนี้

1.1 ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดคงคาราม ตอนเตมียชาดก โดยแสดงเป็นภาพเรือนของผู้มีฐานะดีชาวมอญ เจ้าของบ้านซึ่งเป็นชายวัยกลางคนกำลังนั่งเอนหลังหยอกล้อกับสาวมอญนางหนึ่ง และมีสาวมอญอีก 3 คนอยู่นอกตัวเรือน สาวมอญทุกนางไว้ผมยาวและรวบเป็นมวยที่ท้ายทอย ด้านหน้าเปิดหน้าผากเห็นไรผม แต่งกายโดยนุ่งผ้าถุงกระโจมอก แหวกผ้าด้านหน้าตรงกลางขึ้นมาสูงเห็นขาอ่อน ผ้าซิ่นคงจะยาวกรมเท้าและมีลายขวาง (ยกเว้นบริเวณใต้หน้าอกถึงเอวจะไม่มีลาย เป็นสีขาวเรียบๆ) การแต่งกายและทรงผมของสาวมอญในลักษณะนี้ คล้ายกับที่พบในจิตรกรรมฝาผนังไม้ของกุฎิสงฆ์วัดบางแคใหญ่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงครามเป็นอย่างมาก ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดบางน้ำผึ้งนอก อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ

01 *ภาพหญิงชาวมอญ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม*

02 *ภาพเปรียบเทียบการแต่งกายของหญิงชาวมอญ จิตรกรรมฝาผนังในกุฏิสงฆ์ วัดบางแคใหญ่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม*

ลักษณะการแต่งกายของสาวมอญดังกล่าวคล้ายกับที่สุนทรภู่ได้บรรยายไว้ในนิราศพระบาท ช่วงที่ล่องมาถึงเมืองปทุมว่า

“ถึงบางหลวงทรวงร้อนดังศรปัก *พี่ร้างรักมาด้วยราชการหลวง*
เมื่อคิดไปใจหายเสียดายดวง *จนเรือล่วงมาถึงย่านบ้านกระแซง*
พี่เร่งเตือนเพื่อนชายพายกระโชก *ถึงสามโคกต้องแดดยิ่งแผดแสง*
ให้รุ่มร้อนอ่อนจิตระอิดแรง *เห็นมอญแต่งตัวเดินมาตามทาง*
ตาโถงถุงนุ่งอ้อมลงกรอมส้น *เป็นแยบยลเมื่อยกขยับย่าง*

เห็นขาขาววาวแวบอยู่หว่างกลาง ใครยลนางก็เป็นน่าจะปรานี''

จะแตกต่างกันเล็กน้อยก็คือลายผ้านุ่งของสาวมอญในจิตรกรรมวัดคงคารามและวัดบางแคใหญ่ ไม่ได้นุ่งผ้าตาโถงหรือลายตาหมากรุก แต่เป็นลายตามแนวขวาง นอกจากนี้ในนิราศวัดเจ้าฟ้า สุนทรภู่ยังได้บรรยายการแต่งกายของสาวมอญในลักษณะที่ใกล้เคียงกันไว้อีก

''ได้รู้เรื่องเมืองปทุมค่อยชุ่มชื่น ดูภูมิพื้นวัดบ้านขนานหน้า
เห็นพวกชายฝ่ายมอญแต่ก่อนมา ล้วนสักขาเขียนหมึกจารึกพุง
ฝ่ายสาวสาวเกล้ามวยสวยสะอาด แต่ขยาดอยู่ว่านุ่งผ้าถุง
ทั้งห่มผ้าตาหรี่เหมือนสีรุ้ง ทั้งผ้านุ่งนั้นก็อ้อมลงกรอมตีน
เมื่อยกเท้าก้าวย่างสว่างแวบ เหมือนฟ้าแลบแลผาดแทบขาดศีล
นี่หากเป็นเด็กแม้นเจ๊กจีน เจียนจะปีนซุ่มซ่ามไปตามนาง''

จะเห็นได้ว่าสาวมอญเดิมมักนุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้า จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการเปลี่ยนมานุ่งผ้าโจงตามแบบคนไทย โดยสังเกตได้จากจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดไทรอารีรักษ์ วัดดอนกระเบื้อง ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่าหญิงชาวมอญส่วนใหญ่เปลี่ยนมานุ่งผ้าโจงแทน

03 ภาพหญิงและชายชาวมอญในฉากตอนถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธเจ้าและมหรสพหน้าไฟ จิตรกรรมฝาผนังวัดไทรอารีรักษ์

04 ภาพหญิงชาวมอญ จิตรกรรมฝาผนังวัดไทรอารีรักษ์

1.2 ปรากฏเป็นพลมารในกองทัพพญามารในจิตรกรรมฝาผนังตอนมารวิชัยปริวรรต ในพระอุโบสถวัดคงคาราม ช่างเขียนได้เขียนใบหน้าของพลมารที่เป็นคนมอญคล้ายยักษ์ มือถือกระบองกลึงทั้งสองข้าง แขนซ้ายมีการสักรูปจระเข้เอาไว้ สวมเสื้อลงยันต์และนุ่งผ้าตาหมากรุก แม้ว่าลักษณะใบหน้าจะไม่มีอะไรบ่งบอกว่าเป็นชาวมอญ แต่สามารถทราบได้จากการแต่งกายดังกล่าว ซึ่งการแต่งกายลักษณะที่ใกล้เคียงกันนี้ มีบรรยายประกอบภาพชาวต่างชาติในภาพมอญที่เขียนไว้บนบานหน้าต่างวิหารทิศ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ ไว้ว่า (กาญจนาคพันธุ์, 2517: 469)

นี้ภาพเตลงเขตแคว้น หงษา วดีแฮ
คือเหล่ารามัญฉมัง หมู่นี้
ไว้หวังเพื่อประชา ชมเล่น
เผ่อว่าภายหน้าลี้ ลับหาย
นุ่งผ้าตรางริ้วเชน ชาวอัง วะแฮ

พันโพกเกล้าแต่งกาย ใส่เสื้อ
มอญมักสักไหล่หลัง ลงเลข ยันต์นา
พลอยทับทิมน้ำเนื้อ นับถือ ฯ

นอกจากนี้ในบทละครรำเจ้าพระยามหินทร์ ตอนพลายชุมพลปลอมเป็นมอญ ยังได้กล่าวเรื่องของการแต่งกายไว้คล้ายๆ กันว่า

แล้วจัดแจงแต่งกายพลายชุมพล
ปลอมตนเป็นมอญใหม่ดูคมสัน
นุ่งผ้าตาหมากรุกของรามัญ
ใส่เสื้อลงยันต์ย้อมหว่านยา

ผ้ามอญหรือผ้าพม่านุ่งมักเป็นผ้าตาหมากรุกอย่างที่โคลงเรียกว่า "ตารางริ้ว" สมัยก่อนชาวมอญชาวพม่านำมาขายในเมืองไทยมกา เรียกว่า "ผ้าตาโถง" คงเป็นผ้าจากเมืองตาโถงหรือตะโก้งหรือสะเทิมของพม่า

1.3 ปรากฏเป็นภาพชาวบ้านทั้งชายและหญิงปะปนกับคนไทย รวมทั้งแทรกอยู่ตามภาพเหตุการณ์ต่างๆ ในจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถ วัดไทรอารีรักษ์ โดยสามารถสังเกตได้จากการแต่งกาย ซึ่งหากเป็นหญิงชาวมอญ จะนุ่งผ้าโจงแบบมีลายและแบบเรียบ และมีจำนวนน้อยที่นุ่งผ้าถุงลายขวางยาวกรมเท้า เหน็บชายป้ายมาทางด้านหน้า หญิงชาวมอญที่ปรากฏเหล่านี้ไม่สวมเสื้อ แต่มีผ้าคาดอก หรือผ้าคล้องคอทิ้งชายทั้งสองข้างมาทางด้านหน้า หรือใส่ผ้าคาดอกและผ้าคล้องคอ ส่วนทรงผมมีหลายแบบคือ ผมทรงดอกกระทุ่ม ผมปีก ผมยาวประบ่า และผมมวยเกล้าสูงร้อยดอกไม้ประดับฐานมวยผม (ลักษณะนี้พบเพียงคนเดียว) บางคนสวมกำไลข้อมือทั้ง 2 ข้างๆ ละหลายอัน และบางคนสวมกำไลข้อเท้าทำด้วยทอง บางคนใส่ต่างหูทองรูปกลม

ส่วนการแต่งกายของชายชาวมอญ ส่วนใหญ่นุ่งผ้าโจงทั้งแบบมีลายและแบบเรียบ ไม่สวมเสื้อ ไว้ผมรองทรง บางคนศีรษะล้าน บ้างก็ไว้หนวด บางคนคาดผ้าสไบเฉียง หรืออาจใช้ผ้าพาดไหล่ข้างเดียว บางคนมีผ้าคล้องคอทิ้งชายไปด้านหลัง นอกจากนี้ยังมีลักษณะการแต่งกายอีกแบบหนึ่ง คือนุ่งโสร่งตาหมากรุก จับจีบผ้านุ่งทางด้านหน้า คาดผ้าที่เอวทิ้งชายผ้าลงมาข้างหนึ่ง สวมเสื้อแขนยาวสีขาวคอปิด เสื้อผ่าหน้าเฉพาะส่วนบนและสวมหมวก ถือไม้เท้า ซึ่งคงเป็นอิทธิพลการแต่งกายจากกรุงเทพฯ

1.4 ปรากฏเป็นภาพชายชาวบ้าน กำลังถวายสักการะพระพุทธเจ้า ในภาพพุทธประวัติตอนต่างๆ ร่วมกับคนไทยในจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถ วัดดอนกระเบื้อง เช่นตอนพระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์ ตอนพระพุทธเจ้าทรงรับบาตรครั้งสุดท้าย และตอนเสด็จปรินิพพาน ส่วนใหญ่นุ่งผ้าโจง

เรียบ ไม่สวมเสื้อ มีผ้าสไบพาดไหล่เฉียง หรือผ้าพาดไหล่ข้างใดข้างหนึ่ง ไว้ผมทรงหลักแจวหรือแบบรองทรง

1.5 ปรากฏเป็นภาพชายชาวบ้านปะปนกับคนไทยและคนลาว ในจิตรกรรมฝาผนังบนแผงคอสอง เรื่องมโหสถชาดกในศาลาการเปรียญ วัดบ้านฆ้อง ซึ่งพบเพียงไม่กี่คน และส่วนใหญ่นุ่งโจงกระเบนเรียบ ไม่สวมเสื้อและมีผ้าพาดไหล่ หรือผ้าคล้องคอทิ้งชายไปข้างหลัง ไว้ผมรองทรงแสกกลาง

การอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

ประวัติศาสตร์ของชนชาติมอญส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการต่อสู้ดิ้นรนเพื่ออิสรภาพ เนื่องภาวะสงครามที่ดำเนินมาตลอดเป็นระยะๆ ตั้งแต่ราว พ.ศ.1600-2300 จากสภาพความเดือดร้อนที่ได้รับจากการถูกปกครองอย่างกดขี่จากพม่า และถูกบีบคั้นในเรื่องการเก็บภาษีและการเกณฑ์แรงงาน ตลอดจนความรู้สึกไม่ปลอดภัยที่จะอยู่ในหัวเมืองมอญซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญระหว่างไทยกับพม่า ทำให้ชาวมอญจำนวนมากพากันอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย ด้วยเห็นว่าคนไทยเป็นมิตรมากกว่าและเป็นดินแดนแห่งเสรีภาพ กษัตริย์ไทยเต็มพระทัยในการต้อนรับทุกโอกาส มอญเองก็มีความคุ้นเคยในเส้นทางเข้าสู่ประเทศไทย ยิ่งไปกว่านั้นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีชีวิตยังคล้ายคลึงกับมอญโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นพุทธศาสนิกชนเหมือนกัน ทำให้มอญเลือกที่จะอพยพเข้าสู่ประเทศไทยเมื่อต้องการหาที่ตั้งหลักแหล่งใหม่ เพราะเมื่อเข้ามาแล้วจะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยได้ง่าย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2527:16-17)

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่ประเทศไทยปรากฏหลักฐานครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2127 หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง ในครั้งนั้นพระมหาเถรคันฉ่องกับพระยาเกียรติ พระยาราม ได้พาสมัครพรรคพวกชาวมอญตามเสด็จกลับมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก (กรมศิลปากร, 2534 น.218) อาจมีการอพยพก่อนหน้านี้บ้างเป็นครั้งคราวแต่ไม่มีการบันทึกหลักฐาน การอพยพยังคงมีเรื่อยมา ซึ่งครั้งสำคัญมี 8 ครั้ง เป็นการอพยพในสมัยกรุงศรีอยุธยา 5 ครั้ง คือในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ส่วนอีก 3 ครั้งเป็นการอพยพในสมัยกรุงธนบุรีราว พ.ศ.2317 และในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเข้ามาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อ พ.ศ.2358 (สุภรณ์ โอเจริญ, 2538: 174) และตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ.2367 นอกจาก นี้คงมีการอพยพครั้งย่อยๆ กระเซ็นกระสายเข้ามาเรื่อยๆ โดยมีมีการบันทึกหลักฐาน

เส้นทางที่ชาวมอญใช้ในการอพยพเข้ามามี 3 เส้นทางหลัก โดยตั้งต้นที่เมืองเมาะตะมะ คือ เข้ามาทางด่านแม่ละเมา เมืองตากหรือเมืองระแหง เข้ามายังเมืองกาญจนบุรี ทางด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้กันมาก และเข้ามาทางเมืองอุทัยธานี

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยได้รับการต้อนรับและเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันในที่ที่เหมาะสมและให้ประกอบอาชีพตามอัธยาศัย ส่วนใหญ่จะจัดที่ให้อยู่ริมแม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือกรุงเทฯ ขึ้นไป จากอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี ไปจนถึงอยุธยา ซึ่งจัดว่าเป็นแหล่งใหญ่ที่สุด รองลงมาได้แก่ ตามลำน้ำแม่กลองในอำเภอบ้านโป่ง โพธาราม จังหวัดราชบุรีและในจังหวัดกาญจนบุรี บริเวณสำคัญอีกแห่งหนึ่งและเป็นที่รู้จักกันดีคือ ปากลัดหรือพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ บริเวณอื่นก็สามารถพบได้ในจังหวัดต่างๆ เช่น สมุทรสาคร ซึ่งเป็นพวกที่ย้ายมาจากปทุมธานี นอกจากนี้ยังมีที่ลพบุรี อุทัยธานี ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่ในเส้นทางอพยพจากพม่า ส่วนทางเหนือพบได้ในจังหวัดลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ และยังมีกระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ ในเขตธนบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี นครปฐม กรุงเทพฯ ฉะเชิงเทรา อยุธยา สุพรรณบุรี นครราชสีมา นครสวรรค์ ปราจีนบุรี เป็นต้น (สุภรณ์ โอเจริญ, 2538: 174)

ชาวมอญในลุ่มน้ำแม่กลอง: บ้านโป่งและโพธาราม

ในลุ่มน้ำแม่กลองนั้น ชาวมอญตั้งถิ่นฐานอยู่มากบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ ตั้งแต่บ้านโป่งถึงบ้านโพธาราม โดยมีการอพยพเข้ามาอยู่หลายระลอกนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่อพยพมาจากทางใต้ของพม่า เข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ มีบางส่วนไม่มากนักที่อพยพมาจากลุ่มน้ำเจ้าพระยา ชาวมอญแต่ละกลุ่มที่อพยพมาตั้งหลักแหล่งบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบานโป่งถึงบ้านโพธาราม ต่างพากันตั้งหมู่บ้านของตน สร้างวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยตั้งชื่อวัดและหมู่บ้านตามชื่อในถิ่นฐานเดิมในเมืองมอญ เช่น วัดตาล วะมะขาม วัดม่วง วัดนครชุมน์ เป็นต้น

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีมอญอพยพจากเมืองมอญเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ เข้ามาอยู่บริเวณเมืองกาญจนบุรี และบางส่วนอพยพลงมาตั้งบ้านเรือนริมแม่น้ำแม่กลองใต้บ้านโป่งเล็กน้อย และสร้างวัดของชุมชนขึ้น คือบริเวณวัดม่วง (ฝั่งตะวันตก) ใน พ.ศ.2223 (ตัววัดมีมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ.2181 ตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททอง) และวัดนครชุมน์ (ฝั่งตะวันออก) ใน พ.ศ.2295

ใน พ.ศ.2300 อาณาจักรถูกพม่าผนวก คงมีการอพยพเข้าสู่ประเทศไทยมากขึ้นตามลำดับในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อสมัยกรุงธนบุรี จึงปรากฏการสร้างวัดมอญขึ้นอีกหลายวัด วัดมอญที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี ได้แก่ วัดมะขาม (พ.ศ.2311) และวัดตาล (พ.ศ.2323) ใกล้วัดม่วง กลุ่มนี้คง

เป็นมอญเก่าแก่และเป็นกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี และเป็นกลุ่มมอญที่หนาแน่นที่สุดทางฝั่ง*ตะวันตกของแม่น้ำ*แม่กลองในเขตบ้านโป่ง ส่วนฝั่งตะวันออกในสมัยกรุงธนบุรี กลับมีการขยายชุมชนในตอนล่าง คือบริเวณบ้านโพธาราม คือบริเวณวัดคงคาราม (พ.ศ.2320) และวัดโชค (พ.ศ.2323)

การอพยพของชาวมอญมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ต่อเนื่องจากสมัยกรุงธนบุรีมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ส่งผลต่อการเติบโตและการขยายชุมชน ตลอดจนการสร้างวัดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 โดยมีการตั้งชุมชนมากขึ้นในเขตโพธารามทั้งสองฝั่งมากกว่าตอนบนในเขตบ้านโป่ง ในเขตโพธารามจะตั้งชุมชนใกล้วัดคงคาราม กลุ่มชาวมอญบริเวณโพธารามขยายตัวหนาแน่นมากในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในขณะที่กลุ่มมอญบริเวณบ้านโป่งจะขยายตัวอีกไม่มาก โดยฝั่งตะวันออกขยายตัวขึ้นไปบริเวณวัดบ้านโป่งและฝั่งตะวันตกขยายตัวบริเวณวัดโพธิ์โสภาราม สาเหตุที่ขาวมอญในลุ่มน้ำแม่กลองตั้งถิ่นฐานมากบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ ตั้งแต่บานโป่งถึงโพธาราม เพราะเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรกรรม การตั้งถิ่นฐาน และการคมนาคม อีกทั้งยังใกล้เส้นทางอพยพทางด่านเจดีย์สามองค์มากที่สุด และบริเวณนี้ใกล้เมืองมอญเดิมมาก สะดวกต่อการเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านเกิด หรือไหว้เจดีย์ชเวดากอง นอกจากนี้ทางการไทยยินดีต้อนรับการอพยพของชาวมอญและจัดสถานที่ให้อยู่ในประเทศไทยด้วยดี (สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, 2536)

นอกจากนี้บริเวณที่เป็นที่ตั้งของหัวเมืองรามัญทั้ง 7 เมือง ไม่มีผู้อาศัยอยู่มากนัก เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าทึบและที่สูง บรรดาชาวมอญและเจ้าเมืองกรมการจึงได้พากันย้ายถิ่นฐานมาตั้งบ้านเรือนในเขตอำเภอโพธารามเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มชาวมอญที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางและขยายชุมชนหนาแน่นสองฝั่งแม่น้ำในเขตอำเภอบ้านโป่ง บริเวณวัดม่วงและวัดนครชุมน์ จัดเป็น “มอญเก่า” ส่วนกลุ่มของเจ้าเมืองรามัญทั้ง 7 เมืองที่อพยพเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจัดเป็นพวก “มอญใหม่” การอพยพของชาวมอญใหม่นี้ทำให้ชุมชนบริเวณบ้านโพธารามตอนเหนือซึ่งเคยเป็นชุมชนลาว กลายเป็นชุมชนมอญที่คึกคักขึ้น (เดิมเรียกว่าบางลาวหรือบางเลา) เจ้าเมืองรามัญส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ละแวกวัดคงคาราม คงเป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมอญหลายวัด

กาลเวลาที่ผ่านไปทำให้ชาวมอญมีชีวิตความเป็นอยู่ผสมกลมกลืนไปกับคนไทยจนแทบแยกกันไม่ออก แต่ส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวมอญเกิดความภาคภูมิใจในอดีตอันรุ่งเรืองของตนก็คือ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนภาษาพูดและภาษาเขียนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม ซึ่งแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสวัฒนธรรมสมัยใหม่บ้าง แต่ก็ยังคงหลงเหลือร่องรอยให้ชนรุ่นหลังได้รับรู้และสืบสานต่อไป รวมถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับมอญที่ดำเนินมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน

2. ชาวลาว

ภาพชาวลาวได้ปรากฏในจิตรกรรมบนแผงคอสองบนศาลาการเปรียญวัดบ้านเลือกและวัดบ้านฆ้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่วัดบ้านเลือก ภาพหญิงลาวมักนุ่งผ้าซิ่นลายขวางและห่มตะเบงมานหรือสะไบเฉียง ซึ่งวัดทั้ง 2 แห่งเป็นย่านชุมชนเดิมของชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ราวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

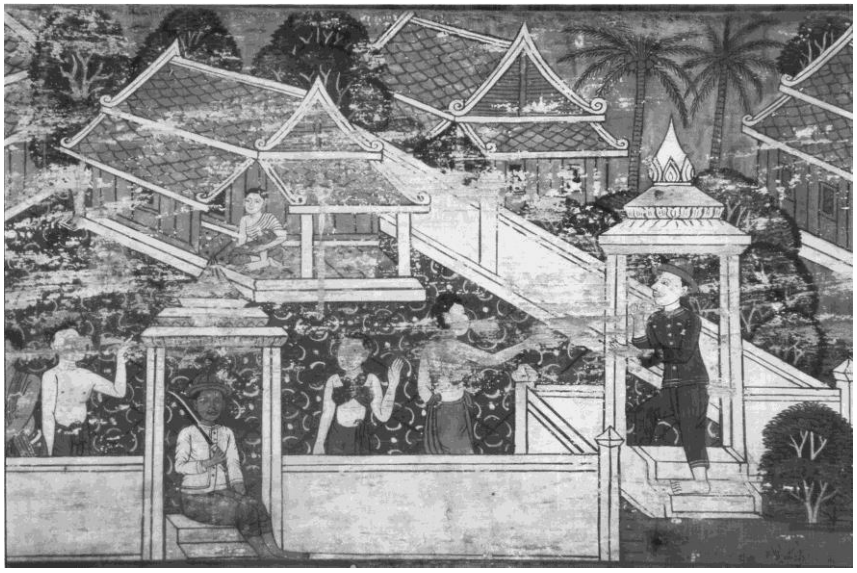

05 หญิงชาวลาว ห่มตะเบงมาน จิตรกรรมบนแผงคอสองในศาลาการเปรียญ วัดบ้านฆ้อง

06 หญิงชาวลาวนุ่งซิ่นยาวกรอมเท้า (ด้านขวาของภาพ) จิตรกรรมบนแผงคอสองในศาลาการเปรียญ วัดบ้านเลือก

ชาวลาวในจังหวัดราชบุรี

ชาวลาวที่อาศัยอยู่ในจังหวัดราชบุรี สืบเชื้อสายมาจากชาวลาวที่อพยพมาจากประเทศลาว ซึ่งแบ่งเป็นหลายกลุ่มคือ

1. ชาวลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ โดยถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในหัวเมืองชั้นใน เช่น สระบุรี ฉะเชิงเทรา อยุธยา ลพบุรี สุพรรณบุรี นครชัยศรี และราชบุรี เป็นต้น ด้วยเหตุที่ชาวลาวกลุ่มนี้ไม่นิยมสักตามร่างกาย ดังนั้นในเอกสารสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของบางเมือง เช่น ฉะเชิงเทรา สระบุรี และราชบุรี จะเรียกชาวลาวกลุ่มนี้ว่า “ลาวพุงขาว” มีบางครั้งเท่านั้นที่เรียกเฉพาะ เจาะจงว่า “ลาวเวียง” ซึ่งหมายถึงลาวจากเมืองเวียงจันทน์เท่านั้น

2. ชาวลาวที่อพยพมาจากเมืองพวน เรียกว่า “ลาวพวน” เมืองพวนอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ตั้งอยู่บนที่ราบสูงของแขวงเชียงขวาง เหนือเมืองเวียงจันทน์ ประชากรของเมืองพวนถูกส่งเข้ามาตั้งชุมชนในกรุงเทพฯ ฉะเชิงเทรา ลพบุรี เพชรบุรี นครนายก และราชบุรี เป็นต้น

3. ลาวทรงดำ หรือลาวโซ่ง มีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่บริเวณแคว้นสิบสองจุไท และกระจายอยู่ตั้งแต่มณฑลกวางสี ยูนนาน ตังเกี๋ย ลุ่มแม่น้ำดำ และลุ่มแม่น้ำแดง กองทัพไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้กวาดต้อนเข้ามาหลายครั้ง ทั้งหมดถูกส่งไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรีแห่งเดียว ในช่วงหลังสมัยรัชกาลที่ 4 บางส่วนได้ย้ายออกไปตั้งชุมชนใหม่ โดยกระจายไปอยู่ตามจังหวัดต่างๆ เช่น ราชบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรี และสมุทรสาคร (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541: 3-4)

ชาวลาวเวียงจันทน์ย้ายถิ่นเข้ามาโดยการอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและโดยการถูกกวาดต้อน โดยเริ่มเข้ามาครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นช่วงที่พม่ามีอำนาจในการปกครองเมืองเวียงจันทน์ ชาวลาวเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวใกล้เคียงจำนวนหมื่นลี้ภัยเข้ามาพักอยู่ที่เมืองนครราชสีมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงอนุญาตให้ชาวลาวอพยพทั้งหมดนี้เข้ามาตั้งบ้านเรือนที่เมืองสระบุรี (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541 น.30)

ครั้นถึง พ.ศ.2322 กองทัพของเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์พิษรวาธิราช ตีล้านช้างได้แล้ว ให้เก็บทรัพย์สิ่งของ ปืนใหญ่น้อย ครอบครัวมา ณ เมืองพันพร้าว แล้วให้ทัพเมืองหลวงพระบางไปตีเมืองทันต์และเมืองม่อย ทั้ง 2 เมืองนี้เป็นเมืองของพวกลาวทรงดำ อยู่ริมเขตแดนเมืองญวน ได้ครอบครัวลาวทรงดำและลาวเวียงจากหัวเมืองฟากโขงตะวันออกเป็นจำนวนมากมายังกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ลาวทรงดำไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เพชรบุรี ส่วนลาวเวียงให้ตั้งอยู่ที่สระบุรี ราชบุรี ตามหัวเมืองตะวันตก เมืองจันทบุรี ดังปรากฏเชื้อสายมาจนทุกวันนี้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2526: 24)

การเทครัวชาวลาวจากเวียงจันทน์ครั้งใหญ่ เกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2369-2371 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันนำไปสู่การกวาดต้อนชาวลาวเวียงจันทน์และหัวเมืองใกล้เคียงลงมาไว้ในหัวเมืองชั้นในเป็นจำนวนมาก แม้ในพระราชพงศาวดารจะมิได้ระบุว่าการเทครัวครั้งนี้ได้ส่งชาวลาวเวียงไปอยู่ที่ราชบุรีหรือไม่ แต่ก็เชื่อว่าต้องมีกระเซ็นกระสายไปบ้างไม่มากก็น้อย ด้วยเป็นเมืองหน้าด่านและเคยมีหมู่พ้องอยู่มาก่อนแล้ว

ชาวลาวที่ตั้งที่ตั้งชุมชนเรียบร้อยแล้วในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินโดยมีมูลนายลาวเป็นหัวหน้าปกครอง อยู่ในความดูแลควบคุมของขุนนางไทยอีกต่อหนึ่ง ชาวลาวทุกคนต้องขึ้นสังกัดและถูกสักข้อมือบอกสังกัดด้วย ชุมชนชาวลาวในเมืองต่างๆ จะเป็นแหล่งรวบรวมรายได้ผลประโยชน์ เช่น ส่วยหรือเงินส่งรัฐเป็นจำนวนมาก อีกทั้งแรงงานต่างๆ ของชาวลาว ก็ได้นำมาก่อสร้างสาธารณูปโภคและราชการทัพศึก หรืออื่นๆ อีกด้วย (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541: 91) สำหรับส่วยที่ชาวลาวในราชบุรีต่องส่งให้รัฐ มักเป็นไม้ชนิดต่างๆ และแร่ธาตุ เช่น ดีบุกและทอง เป็นต้น

ชุมชนชาวลาวในเขตบ้านโป่งและโพธาราม

กลุ่มชาวลาวเดิมคงเคยอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองฟากตะวันออก บริเวณวัดคงคารามในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ต่อมากลุ่มชาวมอญได้ขยายตัวอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มรามัญ 7 เมือง ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นเจ้านาย มีสิทธิมนการเลือกที่อยู่มากกว่าคนลาว ชาวลาวจึงค่อยๆ ถอยร่นเข้าไปตอนใน โดยอพยพถัดจากฝั่งแม่น้ำแม่กลองด้านตะวันออกหรือฝั่งซ้ายออกไปราว 2 กิโลเมตร ในบริเวณวัดบ้านเลือก วัดบ้านฆ้อง วัดสิงห์ วัดกำแพงเหนือ วัดกำแพงใต้ บ้านดอนทราย บ้านบางลาว ในเขตอำเภอโพธาราม ส่วนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ชุมชนลาวอยู่ริมแม่น้ำย่านวัดสร้อยฟ้า (วัดลาว) รวมทั้งในเขตอำเภอบ้านโป่ง เช่น บ้านดอกเสลา บ้านหนองปลาดุก เป็นต้น

ปัจจุบันแม้ว่าเชื้อสายชาวลาวเหล่านี้จะกลายเป็นคนไทยไปหมดแล้ว แต่ก็ยังมีการพูดภาษาลาวหรือภาษาไทยอีสานอยู่ในหมู่พวกพ้อง และยังรักษาประเพณีบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติลาว ได้แก่ บุญข้าวประดับดินหรือสารทลาวเดือนสิบ งานบุญข้าวจี่ เดือนสาม และงานบุญผะเหวด เดือนสิบเอ็ด เป็นต้น

1.3 ชาวกะเหรี่ยง

ภาพชาวกะเหรี่ยง ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังของวัดต่างๆ จำนวนไม่มากนัก รวมทั้งมีบทบาทน้อยมากในตำแหน่งต่างๆ ดังนี้

1. ปรากฏเป็นเหล่าพลมารผู้ชายในกองทัพพญามารของจิตรกรรมฝาผนังตอนมารวิชัยปริวรรต ในอุโบสถวัดคงคาราม จำนวน 5 คน แต่ละคนไว้ผมเกล้ามวยโย้มาทางด้านหน้าเหนือหน้าผาก เรียกว่า “ถ้องคุ” เป็นทรงผมของชายชาวกะเหรี่ยงโปว์ มีผ้าขาวพันมวยและศีรษะ ภาพชายชาวกะเหรี่ยวเหล่านี้มีการแต่งกายที่แตกต่างกัน ซึ่งพอจะจำแนกเป็น 2 แบบคือ

แบบแรก: สวมเสื้อคอป้ายรูปตัววีแขนยาว มีลวดลายประดับหรืออาจเป็นการประดับด้วยลูกปัดหรือเงินบริเวณคอเสื้อและปลายแขนเสื้อ เสื้อลักษณะนี้เป็นชุดยาวคลุมเข่า

07 ภาพตอนมารวิชัยบนผนังสกัดหน้า วัดคงคาราม ด้านซ้ายมีภาพชายชาวกะเหรี่ยงมุ่นมวยผมไว้ทางด้านหน้า ส่วนด้านขวามีชายชาวมอญนุ่งผ้าตาหมากรุกและสวมเสื้อลงยันต์

แบบที่สอง: สวมเสื้อคอกลมแขนยาวสีแดง กระดุมผ่าหน้า คล้ายกับเสื้อของพลมารที่เป็นคนไทยหรือทหารไทย

2. ปรากฏเป็นข้าราชบริพารติดตามกษัตริย์ ในตอนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุในจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดไทรอารีรักษ์ ลักษณะทรงผมเป็นแบบถ้องคุ สวมเสื้อคอแหลมหรือคอวีซึ่งเป็นชุดยาวเกือบถึงข้อเท้า ลายของชุดเป็นลายทางตามแนวยาว

08 ภาพชายชาวกะเหรี่ยง (สวมชุดยาวสีขาว) และชายชาวพม่า (นุ่งผ้าโจง โพกผ้า) ปรากฏเป็นข้าราชบริพารตามเสด็จกษัตริย์ต่างเมืองในฉากการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ จิตรกรรมฝาผนังวัดไทรอารีรักษ์

การอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

ในจำนวนชาวเขาที่อยู่ในประเทศไทยนั้น กะเหรี่ยงหรือยาง หรือที่พม่าเรียกว่ากะยิ่น มีจำนวนมากที่สุดในกลุ่มชาวเขาด้วยกัน โดยแยกย้ายกันอยู่ตามเทือกเขาสูงในจังหวัดทางภาคเหนือทั้ง 14 จังหวัด และยังมีอยู่ในภาคกลาง ได้แก่ เพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี ประจวบคีรีขันธ์ กระเหรี่ยงในประเทศไทยมีเผ่าใหญ่อยู่ 4 เผ่า คือ 1) กะเหรี่ยงสะกอ กลุ่มนี้เรียกตัวเองว่า “ปกาเกอะญอ” (แปลว่าเราคือคน) หรือ “จอกอ” 2) กะเหรี่ยงโปว์หรือปโว กลุ่มนี้รียกตัวเองว่า โผล่ง หรือกะโพล่ง หรือปากะโญ 3) กะเหรี่ยงบะเว หรือเบร และ 4) กะเหรี่ยตองตู หรือตองสู หรือปะโอ

ชาวกะเหรี่ยงในประเทศไทยส่วนใหญ่คงอพยพมาจากพม่า แต่ยังไม่มีข้อสรุปที่แน่ชัดว่าได้เริ่มอพยพเข้ามาตั้งแต่เมื่อใด แต่คงเป็นระยะเวลาที่นานทีเดียว เพราะตัวอย่างกลุ่มกะเหรี่ยงสะกอหรือปกาเกอะญอบางกลุ่มในอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่เป็นป่าลึกและหุบเขาสูงชันของเทือกเขาถนนธงชัยกลางมาราว 400 ปีแล้ว (ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช, 2544 น.39) และหลักฐานที่ชัดเจนอีกอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าชาวกะเหรี่ยงอพยพเข้าสู่ประเทศไทยคือในสมัยที่ไทยรบกับพม่าตั้งแต่รัชกาลพระไชยราชา สมัยกรุงศรีอยุธยาราว พ.ศ.2077-2099 เป็นต้นมา และในสมัยที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทำสงครามกับพม่านั้น กะเหรี่ยงกับไทยเริ่มมีความสัมพันธ์กันแล้ว โดยปรากฏว่ามีทหารกะเหรี่ยงเป็นกองสอดแนมคอยหาข่าวศึก และในกองทัพหลวงของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ปรากฏว่ามีแม่ทัพที่เป็นชาวกะเหรี่ยงชื่อสันภูมิโลกเพชร ร่วมอยู่ด้วย (พยงค์ ศรีทอง, 2537: 105)

เมื่อครั้งพระเจ้าอลองพญาแห่งพม่าทำสงครามกับพวกมอญ เมื่อราว พ.ศ.2318 พวกมอญพ่ายแพ้ ถูกพม่าฆ่าฟันไปมาก กะเหรี่ยงซึ่งเป็นมิตรกับมอญและมักช่วยเหลือมอญ เกรงภัยจากพม่า จึงอพยพ

เข้าสู่ประเทศไทยเป็นจำนวนมาก และได้เข้ามาอีกครั้งในสมัยที่อังกฤษยึดพม่าได้แล้วเมื่อ พ.ศ.2363 พวกกะเหรี่ยงไม่ยอมอ่อนน้อมต่ออังกฤษ จึงถูกปราบปรามต้องหนีแตกซ่านหลบเข้ามาในประเทศไทยอีก (สมัย สุทธิธรรม, 2530) และใน พ.ศ.2395 เมื่อพม่ากวาดล้างชาวกะเหรี่ยงบริเวณรอบเมืองย่างกุ้งครั้งใหญ่ นอกจากนี้จำนวนชาวกะเหรี่ยงที่เข้ามาในประเทศไทยได้เพิ่มมากขึ้นในรัชกาลที่ 5

กะเหรี่ยงในจังหวัดราชบุรี

พื้นที่ในจังหวัดราชบุรี มีชาวกะเหรี่ยงอาศัยอยู่บริเวณแถบตะวันตกของจังหวัด อันเป็นพรมแดนติดต่อกับประเทศพม่าในพื้นที่ 2 อำเภอคือ อำเภอสวนผึ้งที่ตำบลบ้านบึง ตำบลสวนผึ้ง และตำบลตะนาวศรี ในเขตอำเภอปากท่อที่ตำบลยางหัก ส่วนใหญ่เป็นกะเหรี่ยงโปว์ เดิมมีหลักแหล่งอยู่แถบลุ่มน้ำอิรวดี เมื่อประมาณ 200 ปีเศษได้ถูกพม่ารุกราน จึงพากันอพยพข้ามเทือกเขาตะนาวศรีเข้าชายแดนไทยทางอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ต่อมาได้แยกย้ายกันไปอยู่ที่จังหวัดราชบุรีและที่อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ที่จังหวัดราชบุรีมีชาวกะเหรี่ยงตั้งบ้านเรือนครั้งแรกที่หนองกะเหรี่ยง (ปัจจุบันคือ หมู่บ้านหนองนกกะเรียน อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี) อยู่มาระยะหนึ่งก็ถูกคนไทยรุกราน ประกอบกับประสบภัยแล้ง จึงพากันอพยพต่อไป พวกหนึ่งแยกลงไปทางใต้ ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามเชิงเขาต้นแม่น้ำเพชรบุรี เช่นที่อำเภอหนองหญ้าปล้อง และอำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี อำเภอหัวหิน และอำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ส่วนอีกพวกหนึ่งอพยพขึ้นไปทางตะวันตกจนถึงลำน้ำภาชี ตั้งบ้านเรือนอยู่ในอำเภอสวนผึ้งมาจนปัจจุบัน

สำหรับชาวกะเหรี่ยงที่อยู่ในอำเภอปากท่อนั้น เป็นกะเหรี่ยงกลุ่มเดียวกับที่อพยพไปในเขตจังหวัดเพชรบุรี จึงพบว่าปัจจุบันชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่อำเภอสวนผึ้ง อำเภอปากท่อ และกะเหรี่ยงในเขตจังหวัดเพชรบุรี ยังมีการติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นประจำ โดยเฉพาะในประเพณีกินข้าวห่อในเดือน 9 และประเพณีทำบุญที่วัดแจ้งเจริญ อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี ในเดือน 5 ของทุกปี (กฤช เหลือละมัย, 2541: 123-126 และสุรินทร์ เหลือลมัย, 2540: 95-103)

ชาวกะเหรี่ยงโปว์ในจังหวัดราชบุรี นิยมตั้งถิ่นฐานตามพื้นที่ราบในหุบเขา ไม่นิยมอยู่บนเขาเช่นพวกกะหเรี่ยงสะกอหรือปกาเกอะญอ ถ้าจะอยู่บนเขาหรือเนินเขามักสูงม่เกิน 300 เมตรจากระดับน้ำทะเล ที่มีแหล่งน้ำสมมบูรณ์ การตั้งถิ่นฐานจะตั้งเป็นหลักแหล่งในชุมชน ไม่ชอบอพยพโยกย้ายเช่นชาวเขาเผ่าอื่นๆ ยกเว้นถูกรบกวนหรือเกิดภัยธรรมชาติ

1.4 ชาวพม่า

ชาวพม่าได้ปรากฏเป็นภาพกากในจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดไทรอารีรักษ์เพียงแห่งเดียวในบริเวณ 2 ตำแหน่ง คือ

1. ปรากฏเป็นชายชาวบ้านกำลังชี้ชวนสาวมอญให้ชมการแสดงมหรสพหน้าไฟในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชายพม่าผู้นี้นุ่งโสร่งตาหมากรุก สวมเสื้อปล่อยชายแขนยาว กระดุมผ่าหน้า เกล้ามวยกลางศีรษะ และมีผ้าโพกศีรษะ ทัดดอกไม้ที่หูทั้ง 2 ข้าง ไว้หนวดและถือร่ม

09 หนุ่มพม่ากำลังชี้ชวนสาวมอญให้ชมการละเล่นมหรสพหน้าในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธเจ้า จิตรกรรมฝาผนังวัดไทรอารีรักษ์

2. ปรากฏเป็นข้าราชบริพารตามเสด็จกษัตริย์ในภาพตอนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เคียงข้างกับชายชาวกะเหรี่ยง นุ่งผ้าโจง ทิ้งชายผ้ามาทางด้านหน้า สวมเสื้อแขนยาวกระดุมผ่าหน้าปล่อยชายเสื้อ มีผ้าคาดเอว คล้ายกับชุดข้าราชการในยุครัชกาลที่ 5 แต่ยังคงจัดแต่งทรงผมแบบพม่าคือ เกล้าผมมวยไว้กลางศีรษะ และมีผ้าโพกศีรษะทิ้งชายผ้าไปข้างหลัง 2 ชาย ทัดดอกไม้ที่หูทั้ง 2 ข้าง และไว้หนวด

ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีกลุ่มชนชาวพม่าอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรี แต่เนื่องจากเป็นดินแดนที่มีชายแดนติดต่อกัน ก็อาจเป็นไปได้ว่าชาวพม่าคงมีการเดินทางเข้ามาอย่างกระเซ็นกระสายในลักษณะที่เป็นมิตรหรือติดต่อค้าขาย และหากเข้ามาตั้งถิ่นฐานก็คงมีจำนวนไม่มากพอที่จะรวมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชน และจากการที่พบหลกฐานน้อยมากจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง อาจแสดงให้เห็นว่าชาวพม่าคงไม่มีบทบาทมากนักต่อสังคมของชาวราชบุรี

เอกสารอ้างอิง

กฤช เหลือละมัย. 2541. “ข้าวห่อยักษ์...อะเมซิ่งไทยตะนาวศรีที่สวนผึ้ง” **เมืองโบราณ 24**, 3 (กรกฎาคม-กันยายน): 123-126 และสุรินทร์ เหลือลมัย. 2540. “วันปีใหม่กะเหรี่ยง โปว์ ที่วัดแจ้งเจริญ อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี.” **เมืองโบราณ 23**, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม): 95-103.

กาญจนาคพันธุ์. 2517. **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด บำรุงสาส์น.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2502. **พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค.** พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. 2539. "ลักษณะจิตรกรรมไทย." **เอกสารไทยศึกษาประกอบการสอนชุดวิชาอารยธรรม เล่ม 2 หน่วยที่ 6-11**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2519. **เสด็จประพาสต้น.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. 2526. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

บังอร ปิยะพันธุ์. 2541. **ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช**.** 2541. **การศึกษาบทบาทของจิตรกรรมฝาผนังประเภทภาพกาก ในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ในฐานะภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม.** ทุนอุดหนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต.

ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช. 2544. "เรือนปกาเกอะญอและความเชื่อบางประการ" **เมืองโบราณ 27**, 1 (มกราคม-มีนาคม): 39-47. เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านของหมู่บ้านแม่ป๊อก ตำบลบ้านทับ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2543.

พยงค์ ศรีทอง. 2537. "คนโผล่ง กะเหรี่ยงเมืองสุพรรณ." **ศิลปวัฒนธรรม 15**, 4 (กุมภาพันธ์): 105.

ศิลปากร, กรม. 2534. *ราชบุรี*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด.

ศิลปากร, กรม.กองโบราณคดี. งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง. 2525. **รายงานการสำรวจจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดราชบุรี ชุดที่ 2 พ.ศ.2525.** เอกสารถ่ายสำเนา.

สมชาย พุ่มสะอาด และคณะ. ผู้รวบรวมเรียบเรียง. 2526. **73 จังหวัด.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เดือนสยาม.

สันติ เล็กสุขุม. 2539. "บางวัดในชุมชนมอญและชุมชนลาว อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี". **ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุภรณ์ โอเจริญ. 2527. “ชาวมอญในประเทศไทย.” **เมืองโบราณ 10**, 3 (กรกฎาคม-กันยายน): 16-17.

สุภรณ์ โอเจริญ. 2538. “มอญในภาคกลาง” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง ฉบับต้นแบบ.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์. 2536. “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำแม่กลอง: ศึกษากรณีชุมชนมอญบ้านม่วง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี.” **ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.